

A KOVÁCSMESTERSÉG CSÍKBAN

KRISTÓ TIBOR

A KOVÁCSMESTERSÉG az egyik legnagyobb múlttra visszatekintő foglalkozások közé tartozik. A vas megismerésével egyidőben megszületik a velejáró mesterség is. E mesterség már a kora hűbérrendszerben való elterjedését nyelvészeink is igazolják. Régiségére utalnak a **kovács** és **verő** foglalkozásnévvel jelölt települések és családnevek is.

A középkorban a vas az egyik legbecsesebb nyersanyagunk, azonban paraszti felhasználása igen korlátozott.

Az idősebb kovácsok közül is nagyon kevesen emlékeznek vissza az általuk megnevezett **madarasi vas-ra**. A nagykászoni Sztojka István emlékezetében még fellelevenednek a varsági szénégetők, akik szekérral hozták és árulták a szenet a falu főutcáján. A pálfalviak lövétei szenet vásárolnak. Még egy elejtett mondat: „a faekének való vasat a Hámorból hozták” — ezen túl már az emlékek is csálnak.

A **fejedelmi Hámorok** korai pusztulása nagy probléma elé állítja a csiki kovácsokat. A vas beszerzése már a múlt század végén és még a századelőn is nehézségekkel jár.

Nagyjából az **ócskavas** (elhasznált patkó, szekérráf, rossz patkószeg) szolgáltatta a szükséges nyersanyagot a **sarvasüllőre**. A vasszüke szüli az ötletet — elhasznált 2 vagy 3 lópatkot összehajlítanak, sárga agyaggal bekenik, forrasztás céljából tűzre dobják, addig tartják langon amíg **hiccet kap** (fehér lánggal ég), tűzifogóval leveszik a tűzről, az egy patkó elkészítéséhez már elégséges vasmennyiséget (**póz**), aztán jöhet a kalapácstánc. Leleményes terméke a hulladékvas felhasználásának az a fejszetípus, amelyet a kászoni Sztojka István nagyapja Sztojka Miklós készített.

A recept maga egyszerű és nagyon gazdaságos. Szükséges anyagok: néhány elhasznált szekérráf, kigyengült patkószegek, már nem használható kaszanyak plusz egy-két dkg. **finnész**.

Sztojka Miklós a következőképpen készítette fejszét: vett egy arasznyi hosszú ráfot, egyenlőszárú háromszög alakban összetúrte, ennek kisebbik oldalát behomorította. Az így kapott alakzatot kitömte rossz patkószegekkel és beforrasztotta. (A készülő fejszének eme részét **almá-nak** nevezte el (1 és 2 sz. rajz*). Egy valamivel hosszabb ráfot tojásdad alakban összehajtott (3 sz. rajz), ennek közepébe behelyezte az **almát**. A külső ráf elkeskenyedő részére összetürt ráfból **sarkat forrasztott**, kaszanyakból (acél)

két oldalt 2 drb. ún. **pofát** szabott, **hiccelés** után már válalkozhatott az unoka a köszörű meghajtására. Előzőleg a felső részre négyszögletű vasból (**kontyot** (4. sz. ábra) forraszt és a külső ráf 1/3 a környékén egy bemélyedést ún. **szakát** (5 sz. ábra) vág a nyél beillesztése céljából.

A forrasztáshoz sárga agyagot használnak, mert ez a fajta agyag jobb minőségű. Beszerzése nem okoz különösebb problémát; a csíki falvak határában majdnem mindenütt felbukkan. A szentgyörgyi Cserefás-kert, a gyimesi Jávárdi-patak oldala, a kászoni Nádas-tető, a kovácsok valószínűs agyag-paradicsoma. Bánfi János **cigánykovács** szerint az utca pora is betöltheti az agyag szerepét.

A kovács számára elengedhetetlen nyersanyag a szén. A szenet az erdőn égetik fenyőcsapból. Az égetés formáival és azok menetével itt nem foglalkozunk. Már dr. Kós Károly megírta. A torockói vasművés-ség c. munkájában.

A patkókészítéshez szükséges vasmennyiség előállítás után a kovács elkészíti leggyakoribb termékét a ló- vagy tehénpatkót (6 sz rajzok). Vasból előzetesen kiszabja a formát patkolóárkolóval hornyot vág a szélebe, patkósülyesztővel lyukakat vág bele (4-et vagy 5-öt) a köröm nagyságának megfelelően. A patkószeg vagy ahogyan ők nevezik **házitermék** készülhet lapos- vagy vágott fejjel (7 sz. ábra). A kovács az esetek döntő többségében a saját szerszámkészletét is elkészíti. Nékülözhetetlen szerszámjai: ráffelhajtó kapocs, patkósülyesztő, árkoló, különböző nagyságú és formájú tűzifogók, fúróhajtónyél, patkoló kalapács, kerékráfmérő, tűzilapocka, kerékszegfejező, szarvasüllő. Napjainkban gyári öntött üllőket használnak. Különösen ötletes a csíkszentkirályi Kovács Albert sínvasból készült üllője (8. sz. rajz). Nem lehet ne említeni a kovácsfantázia egyik legszembetűnőbb alkotását a gyimesi (Bánpatak) Ferenc István **patkolóiskoláját** (Lásd 1 sz. foto).

A 6 körmű vasmacska (10. sz. rajz) szintén kovácstermék. Nem véletlenül fordul elő a csíki házak padlásain vagy fészereiben. Még egy érdekes adat, ami ugyancsak itt kér helyet magának. Sztojka József (Laji) 1908-ban a kászonalitízi piacon patkót szegelt az ugyancsak ott vásárolt vadonatúj csizmára.

A beteg patájú marha lábán ún. **betegpatkó** (9. sz. rajz) felelteti a rákosi és göröcsfalvi köves utcák okozta fájdalmat. Ez a típusú patkó abban különbözik a rendes állásútól, hogy oldalára egy pántot — **káfli** a neve forrasztanak, ami az elhasadt patát jól összeszorítja.

Különösen érdekes a vasverés ritmusát nyomon követni. A vas nagysága és formája több fajta **r á v e r é s i r i t m i k á t** alakított ki. Valamikor a vas verése hagyományos ritualitással járhatott. A vasverés ritmusa bizonyos táncritmusok kialakulásához vezetett. Nem véletlen, hogy az idős kovácsmesterek a ráverési képlet skandalásakor legtöbbször a táncsal hozzák kapcsolatba. A kászoni Sztojka István, aki ugyan nem tartja magát nagy táncosnak, a **németest** (háromütemű vasverést) a Val-

*) A rajzokat Mester László Zsuzsa készítette.

zerral hozza kapcsolata, amit ugyan „kijárja, ha járni kell“. Ugyanez a Sztojka István négy fajta vasverési ritmust ismer, s ezeket a következőképpen nevezi meg:

1. **Franciás** — az édesapja ismerte, patkócsinálásnál alkalmazzák — Jómaga nem nagyon emlékszik rá — annyit tud róla, hogy **sántításos ütés**.

2. **Németes** — kétütemű, a vas verése kettesben történik. Az üllőn, egymással szemközt a mester (belső) és az inas (külső), a mester megadja vezértütést (ráüt a vasra) —, aztán az inas következik az ütéssel, a mester bal kezében tűzifogóval megfordítja a vasat, ezalatt négy kisebb ütést szab az üllőre, Molnár János gyimesi kovács szerint ezt a műveletet **abszeccolásnak** nevezik. Aztán az inas üt egyet vagy kettőt.

— — — — —
belső külső belső abszc. belső külső

3. **Németes** — háromütemű (monoton).

— — — — — —
belső külső (1) külső (2) — — —

4. **Angolos** — négyütemű (mester és három inas) — nagyobb vastárgyak esetén alkalmazzák.

— — — —
vezérütem 1 2 3
 inasok

Nem érdektelenek a mesterséghez fűződő babonák és tréfák sem, amelyek döntő többségükben nem éppen alapnélküliek. Az inas rendszoktatásában játszódhatott szerepet az alábbi mondóka: „Az üllőn kalapácsot tilos hagyni, mert a mester nem tud aludni“.

A mesterség szülte a következő közmondást is: „Addig üsd a vasat, amíg meleg“. Kancsi kovácsra mondják: „Ne nézd az embert, üsd a vasat“. „Biztos csináltál valamit a feleségeddel, azért nem sikerült a külü“ — még most is járja a **cigánykovácsok** házatáját ez a babona. A vaskiárúsítók boltjainak küszöbjéről nem hiányoztak a nyílásukkal befelé szegelt szerencsét hozó patkók sem.

Találos kérdés: Miért fogja a kovács fogóval a vasat?

(hogya ne égesse meg a kezét).

A kovácsok az egymás munkájának a megkülönböztetésére különböző jeleket ún. m e s t e r j e g y e k e t vésnek a patkóba. A legtöbb esetben a forma és a kalapácsnyom hordozója a mester kezének, olyan nyira, hogy már a falubeliek is felismerik akár száz kovácsmunka közül is az illetékes mester kezemunkáját. Az apáról-fiúra szálló mesterség tudatosan kialakítja a saját mesterjegyét. Így lett a kászoni Sztojka megkülönböztető jegye a 6 sűgarú Napkorong. (Lásd a 11 sz. rajzot). A gyimesi Molnár-család a Napkorongot 3 vagy 4 átmérő által 6 illetve 8 részre osztó jegyet használ (12. sz. rajz). Később a járatos mester a patkó sarkába pontozóval kereszt- és családnevének kezdőbetűit üti be (13. sz. rajz).

A patkófarcba húzott cikkcakkos vonal (**ökörhúgyos minta**) vagy a patkósarokba rott kereszt legfennebb pont a kárvallott gazdát elbitangolt lova nyomára vezeti (14 sz. rajzok).

A patkoló kalódának támaszkodó türelmetlen gazda zsémbelése sieteti a szekérét vagy lovát vasaló az amúgyis jókedvű kovácsot. A nyár heves s a földműves nem szívesen ácsorog az **árnyék** alatt, nem nagyon vár arra, hogy a fantáziáló kovács felcicomázza lóvának patkóját vagy a szekérvasat; a célnak emígy is megfelel és nem kerül annyi időbe legfennebb kevesebb pénzbe.

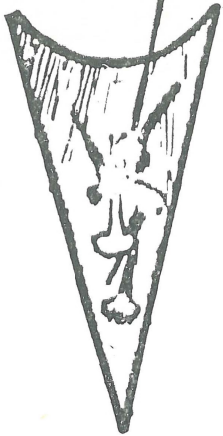
A csiki kovácsok tevékenysége elsőrendűen a vonóállatok patkolására, szekérvasalásra, az eszközök javítására, legkevesebbé foghúzásra, érvágásra terjedt ki.

Bánfi János szerint nagyapja az általa készített foghúzóval csak amúgy **szitoskézzel** húzta a fogat az arra rászorulóknak. Mérget eresztett inyezett, a farkasfogat is levéste. A kászoni Mihály János (műhelye a 15. sz. rajzon látható) apósa Sztojka Miklós ugyancsak fogat húzott lónak, értett a gyógypatkó elkészítéséhez, az elhasadt patát kisütötte, szesszel fertőtlenítette, utána avashájjal kente be. Tudta az is, hogy hogyan kell a ló inyét kis vérvesztéssel kisütni, anélkül, hogy vágást alkalmazott volna rajta; azt is tartotta, hogy az ilyen fajta kisütéssel „egy zsák zabot sporol meg a lovon“.

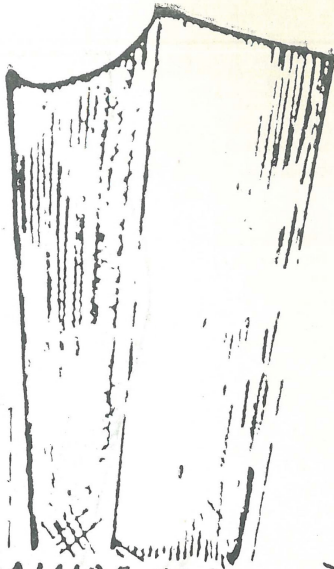
★

A nagy multú és a paraszti gazdaságokat kiszolgáló kovácsmesterség megszűnőben van. Készítményeikre a mai fejlett gazdálkodási színvonal mellett nem nagyon van szükség. Nagy néha még felütnek egy-két patkot a számukban is már csökkenést mutató lovakra. A földeken dolgozó gépek javítási munkáit csak szakképzett szerelők tudják elvégezni. Az idős kovácsnemzedék szerszámkészletét eladta, műhelyét lebontotta. A fiatal nemzedék megfelelő átképzés és tanfolyamok után a szocialista szektorban helyezkedik el. Még néhányukkal találkozunk a termelőszövetkezetek mellett működő műhelyekben.

PATKÓSZEGET

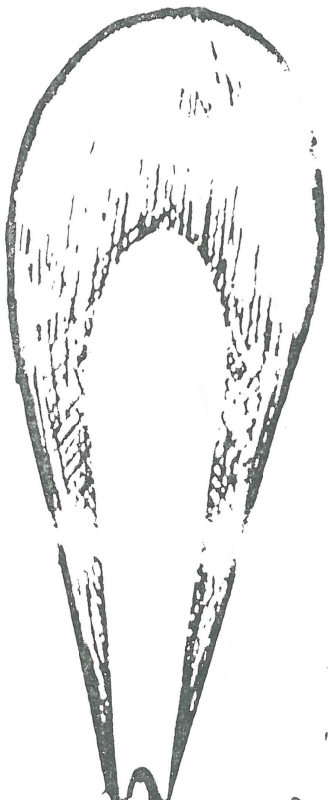

1. sz. rajz

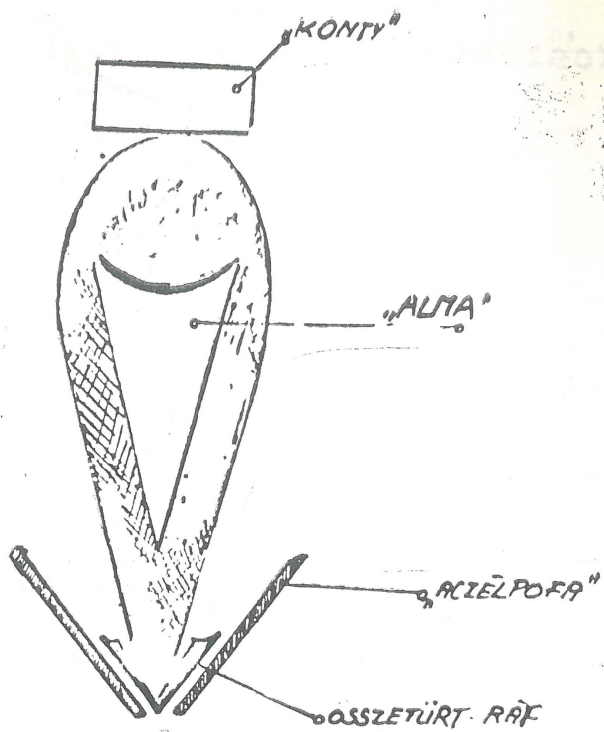
„ALMA”-OLDALNÉZET

2. sz. rajz

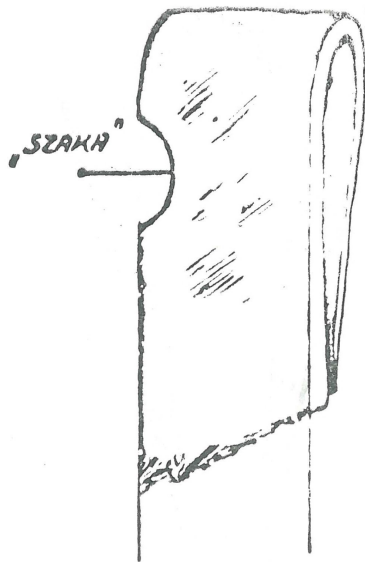

REGI-RAF

3. sz. rajz

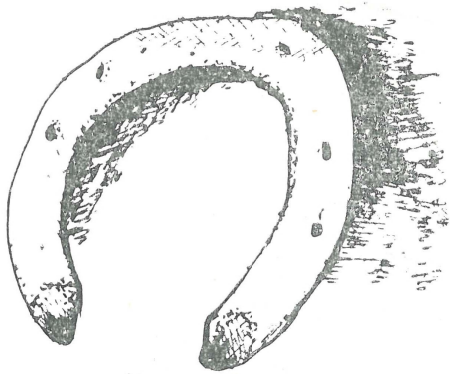

4 sz. rajz

5, sz. rajz

A FEJSZE KÉSZÍTÉS MENETE SZTOJKA MIKLÓS KÁSZONI KOVÁCS SZERINT

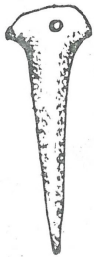

6 sz ábra

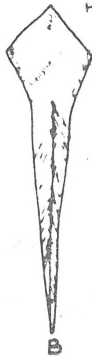
6 sz ábra

LAPOSFEJŰ
PATKÓSZEG

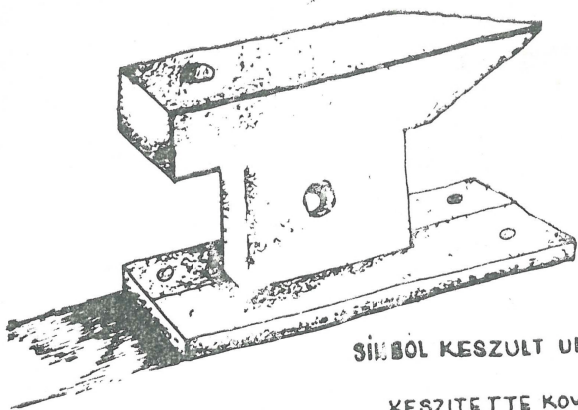
A
7 sz ábra

HEGYESFEJŰ
PATKÓSZEG

B

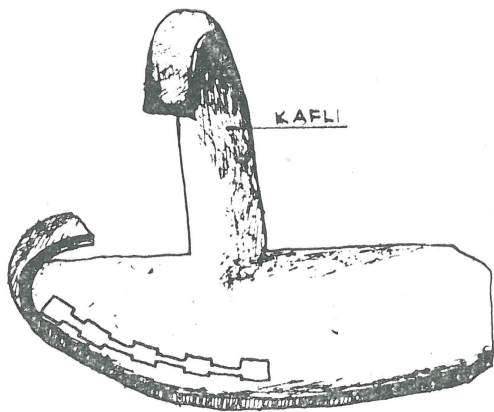
PATKÓ-ÉS PATKÓSZEG TIPUSOK

8sz rajz

SÍKBÓL KESZULT ULLŐ

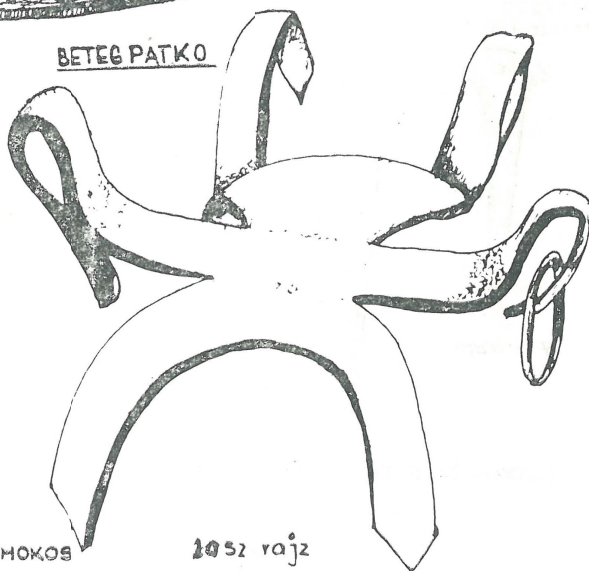
KESZITETTE KOVACS ALBERT
CSÍKSZENTKIRÁLY

KAFLI

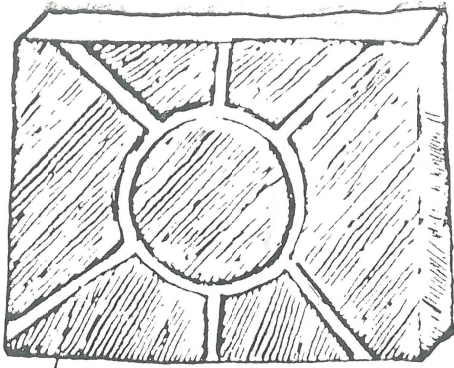
9sz rajz

BETEG PATKO

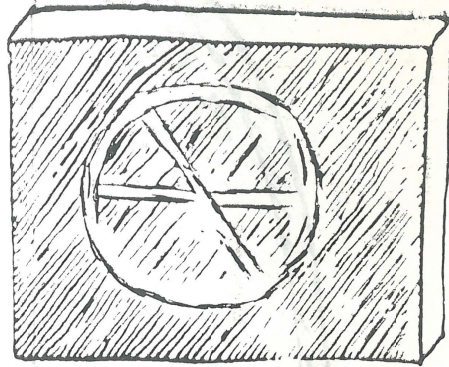
VASHACSKA CSÍK SZETDOHOKOS

10sz rajz

AKÁSZONYI SZOTYKAI
MESTERJEGYE

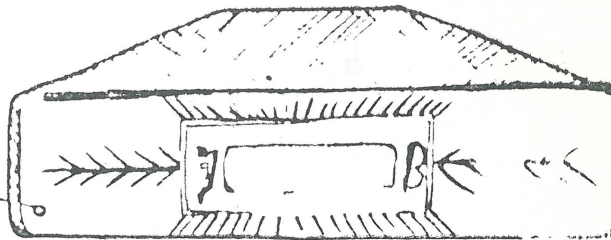
11. sz. rajz

A GYIMESI MOLNÁR JÁNOS
MESTERJEGYE

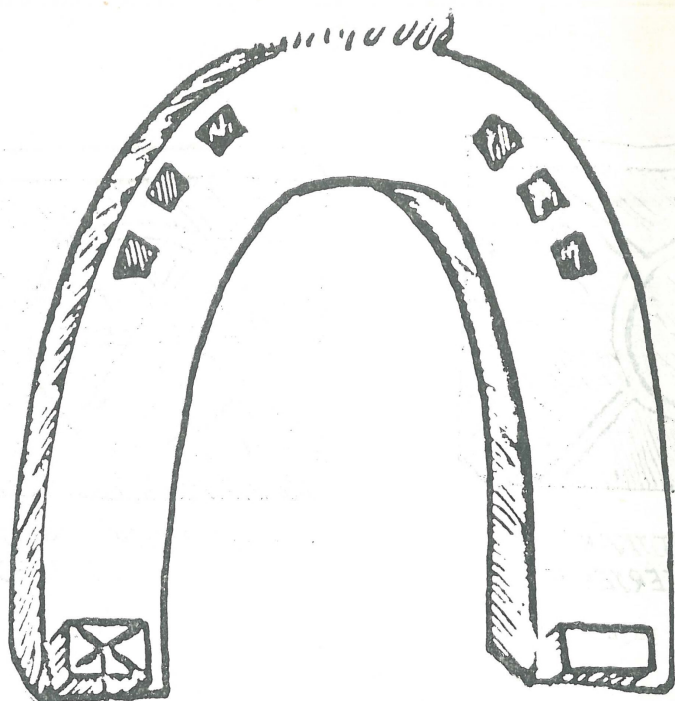
12. sz. rajz

BÁNFI JÁNOS
KALAPÁCSA

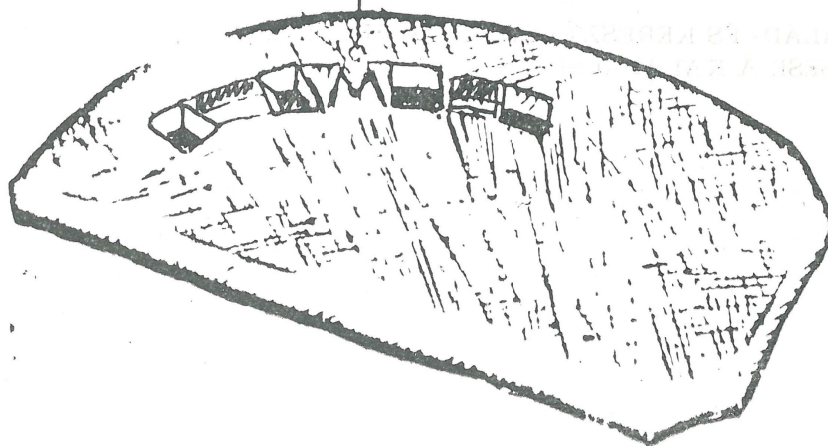
A CSALÁD- ÉS KERESZTNÉV KEZDŐBETŰINEK
BEVÉSÉSE A KALAPÁCSBA

MESTERJEGYÉK

KERESZT. A PATKÓ SARKÁBAN.

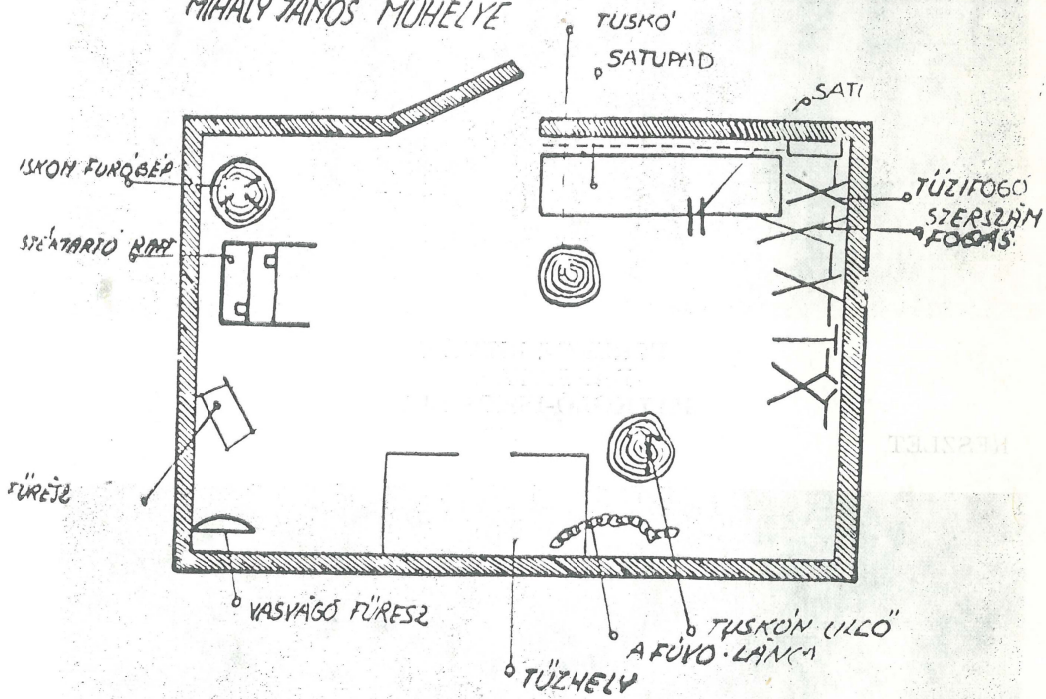
KARCOLÁS A FARCKA

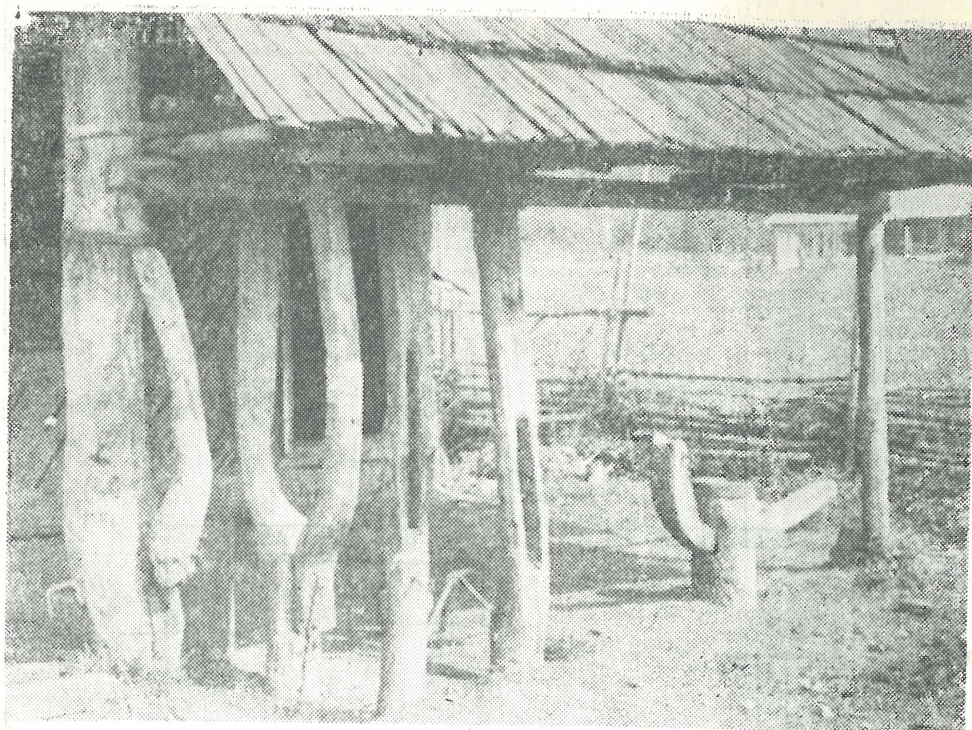

14. sz. rajz

15 sz rajz

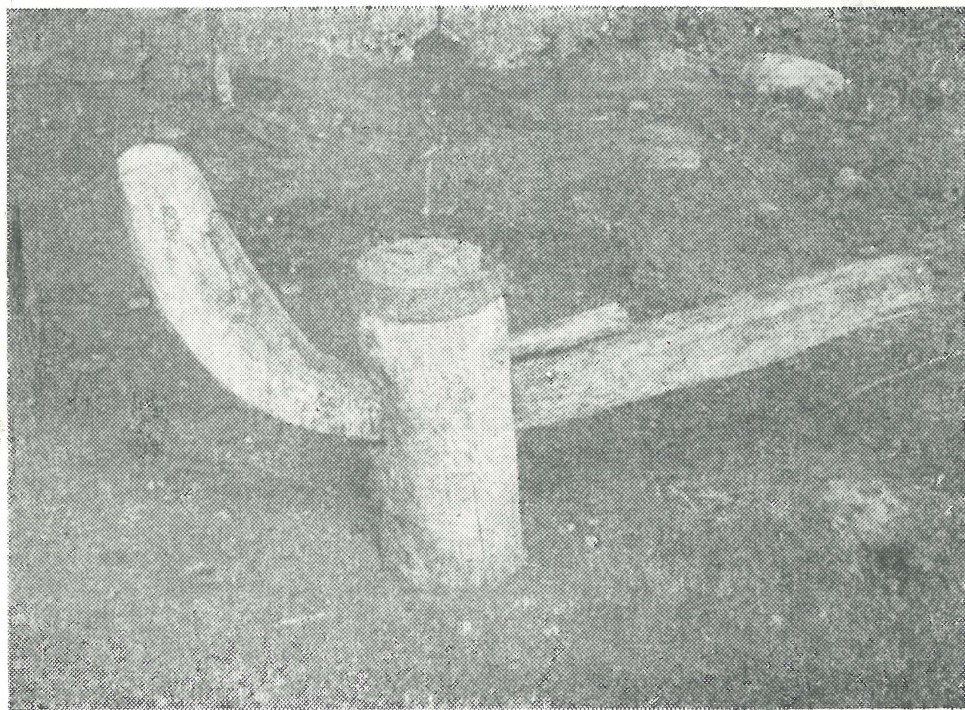
MIHÁLY JÁNOS MŰHELYE

FERENCZ ISTVÁN
(BÁNPATAK)
PATKOLÓ-ISKOLAJA

RÉSZLET

BIBLIOGRAFIA

1. Etnografia Văii Bistriței (Fierăritul) de Ion Chelcea
2. Orbán Balázs — Székelyföld leírása
3. Dr. Kós Károly — A Torckói vasművesség
4. Boros Marietta — Kovácműhely Szilsárkányból
5. Morvay Péter — A néprajzi Múzeum jégpatkó gyűjteménye
6. Bátky Zsigmond — Újabb adatok a magyar Tűzikutyákhoz
7. Bátky — Györffy — Viski — A magyarság tárgyi néprajza
8. Erdős Kamill — Fémműves cigányok
9. Studii și cercetări Anul 1966
10. Haáz Feernc Rezső — Az udvarhelyszéki székely szekér
11. Bakó Ferenc — A tiszai cigányok féművessége.

A csíki KOVÁCS-DINASZTIÁK ismertebb tagjai

Kászon

- Sztojka István — gyógykovács is volt
Sztojka Miklós — szerszám- és patkolókovács
Sztojka István — jelenleg 73 éves
(altízi család)
Sztojka János — (Vén Jancsi)
Sztojka József
ifjú Sztojka József (jelenleg Madarason üzletes)
Sztojka Lajos
Mihály János
(feltízi család, rokonok az altízi Sztojkákkal)

Gyímes

- Bánfi József
Bánfi Miklós
Bánfi János — jelenleg 38 éves
(felsőloki „cigánykovácsok“)
Molnár János — 91 éves (Szentdomokoson és Szenttamáson tanult, mesterei Albert Károly és Albert Ágoston)
fia Molnár Béla — 50 éves
(Jávárdi-száda)
Timár István — 62 éves (Hidegség) — Ferenc István (Bán-patak)

Madéfalva

- Máté Balázs
Márdélusz
Duduly Ádám — jelenleg 70 éves
Tamás Lajos — Duduly Ádám sógora

Rákos

Zerkula András — patkolókovács

„Vénpulika“ Miklós — patkolókovács

Román Miklós — értette a külü- és csengetyűöntést

Fodor Márton — szekérszerelő

Sinka Ignác — 54 éves 1929—1932-ben Szeredában inaskodik Fodor Gyárfásnál

Csíkszentgyörgy

Keresztes Benjamin — Bánkfalvában inaskodott Balla Sándornál (1923—1927)

(Lacok utcája)

Fogarás Gyula

Sztojka Miklós

Sztojka János — 59 éves, (patkolókovács)

(nem rokonok a kászoni családdal)

Barcsa János — „cigánykovács“

Szentkirály

Baka Mózes — 1937-ben halt meg — gyógykovács is

Keresztes János

Simó Ferenc

Círvák Mihály

Círvák Gábor (Mihály fia)

Isztujka — volt „cigánykovács“

Gránicsa János és fia József

Gránicsa Ádám

Bedó Gergely

Kovács Albert — 53 éves

Pálfalva

id. Ferenc János

fia **Ferenc János** — 79 éves

utóbbi mint gyógykovács is tevékenykedett a katonaságnál. Katona Endrétől tanult.

*) A kiemelt nevek adatközlők is.

ADALÉK

Kováts műhelyhez tartozandó eszközök

1. Nagy fúvó	2
2. Tőkén álló űllő	2
3. Szarvas űllő egy jó, Csonka is egy	2
4. Nagy verő	2
5. Kisebb verő	2
6. Félkézverő	2
7. Vass vágó	2
8. Patkot jukaszto	2
9. Derek szeget jukaszto	2
10. űllőn álló vágó	1
11. Nagy szegfejező	2
12. Patko szegfejező	2
13. kohot tisztító vas	1
14. Tűz legyező	1
15. Tűz huzó horog	1
16. Tűzi fogó 7, csonka 2	9
17. Pántot szorító fogo Csonka	1
18. Tengelyvasalo fogo	1
19. kerék perselyező kupás véső	1
20. Pánt szeget szedő két agú vas	5
21. Fogo szárát szorító kapcsak	5
22. Vasalo harapó fogo	1
23. Köröm faragó	1
24. Patkolo verő	1
25. Hordora való hosszú abrnts vasbol	12
26. Nagy sutu	1
27. Lókörmöt reszelő	1
28. Lábán álló köszörű	1
29. Láb nélküli, ujj	2
30. Rudas kapocs ráf huzó	1
31. Szerszámot hordozó bőr zatsko	1
32. Bor surtz	1
33. Marokvasat kupázó	1
34. Karika hajos	1

*) A lajstromot János Pál volt szíves átengedni, akinek ezúttal köszönetet mondok.

